

An investigation into the use of artworks related to amulets and talismans preserved in The Aga Khan Museum of Islamic Art, Toronto

Elham Hassanvand¹

Received: 2025/4/13, Accepted: 2025/6/25

Doi: 10.22034/rac.2026.2057780.1122

Abstract

Art objects and human artifacts have various uses over the millennia. In addition to their daily or decorative uses, human artifacts have also been used in other ways, such as a means of communicating with superhuman and celestial forces, or forces that intervene in human destiny, and for the purpose of gaining trust and seeking goodness, healing, and health from these forces; as well as warding off evil, calamity, and misfortune. These beliefs are rooted in the culture, myths, and rituals of various ethnic groups. In fact, the function of these objects and artifacts has been used as talismans and amulets. These works, most of which are also considered masterpieces of Islamic art, have spread throughout different cultures around the world. The world's major museums house a collection of these works. One of these places is the Aga Khan Museum of Islamic Art in Toronto.

This museum is important in that it houses a variety of works of Islamic art that can present research topics with different approaches. One of the important topics that can be examined, analyzed, and reflected on in some of the works of this museum is objects that have been used as talismans and amulets and have been formed and made based on the religious beliefs of Muslims (and the religious roots of their predecessors). In fact, the function of these objects and hand-made artifacts has been used as talismans and amulets. The purpose of this research is to answer these questions: What is the diversity of works related to talismans and amulets stored in the Aga Khan Museum like and what concepts and uses did they have in terms of belief and artistic creativity? The use of these works has been functionally seeking goodness and healing, seeking divine help, and warding off calamity. In terms of form and aesthetics, because they have been associated with God, Imams, and religious beliefs, an attempt has been made to use the desired perfection and various artistic methods in their creation. The research method is descriptive-analytical and in some cases it has been adapted to similar works in other museums. The method of collecting information is library.

Given the research topic and application of selected objects kept in the Aga Khan Museum of Islamic Art that are related to talismans and amulets, it is nec-

1. PhD in Cultural Management, Azad University, Tehran (Corresponding Author).

Email: el.hassanvand@yahoo.com

 0009-0001-6640-9955

essary to be familiar with the concepts of talismans and amulets and the beliefs associated with them, because the purpose of making these objects is in the realm of individual and religious beliefs and beliefs. A talisman is any object that has the power to protect, as well as attract good and supportive forces and repel evil forces, calamities and afflictions. Granting this power to objects is based on the religious and cultural beliefs of each people and nation. All cultures have manifestations of these objects and artistic-applied works. In Islamic culture and civilization, these objects also have many uses, and in addition to preserving the beliefs of their predecessors, Islamic beliefs have also been added to them. These works are generally inscribed or engraved with Quranic inscriptions, sayings and hadiths of the infallible prophets and imams, religious narrations, and special and symbolic signs. Many Muslims believe that any man-made object bearing the word God (Allah) in any way, either alone or in combination with other words, protects and protects whoever reads, touches, or sees it. In fact, the word of God itself has the power to ward off evil and demons. These protective objects are often known and used as amulets, talismans, or charms. Their surfaces can be covered with prayers, symbols, numbers, and decorative designs, and they can be carried or placed in a special place. Some amulets are worn as healing garments or as battle gear.

The most effective amulets, charms and talismans are written with prayers that carry the Asma al-Husna or names of Allah and the Prophet Muhammad (PBUH) and the Ahl al-Bayt and the Infallibles (PBUH); the ninety-nine names of Allah, verses from the Quran, and the sayings of the Prophet (PBUH) have become texts that are taken as good omens. Talismans that contain inscriptions with the names of prophets and religious figures have the power to protect an individual or family. The use of a talisman is in fact a magical and enchantment act, and in the magical worldview, the need for a magical act increases when a misfortune or illness and disaster occurs, or in its positive view, a good purpose such as healing or good wishes is urgently needed in its application. Therefore, talismans and amulets can have three main uses, namely: warding off calamity and evil; attracting positive and good forces; fulfilling human needs and desires. Talismans and amulets, whether in the form of primitive construction (with natural objects, such as special stones, plants or animals, etc.) or in the form of man-made objects and artifacts, have been created based on magic, sorcery, and the beliefs of different ethnic groups and cultures. In the Islamic era, religious beliefs and belief in the grace and divine vision of imams and religious leaders overcame magical beliefs and diminished them. In this regard, works were created in which various arts were used to enhance quality and beauty in order to attract the attention of believers and people who sought them and, on the other hand, to cause greater influence and influence of divine and extraterrestrial forces. Another important reason for the quality construction of these objects was their customers. Of course, it should also be noted that in terms of respect and value, as well as the effectiveness of prayers and the fulfillment of desires, it is certainly necessary to write Quranic verses, divine names, prayers, hadiths, and the words of prophets and imams on objects of high quality. This has led to the

creation of excellent works of art and artistic masterpieces that are now kept in private collections and major museums in the world, including the Aga Khan Museum of Islamic Art. The function of the talismanic works of the Aga Khan Museum has been to seek goodness and healing, seek divine help, and ward off calamity. In terms of form and beauty, efforts have been made to use the desired perfection and various artistic methods such as pottery, metalwork, textiles, calligraphy, painting, gilding, etc. in their creation. The talismanic examples in the Aga Khan Museum have similar cases in other museums, which can help to better understand the construction and use of these works from a historical, cultural, and religious perspective. By examining and comparing these works with each other, it is observed that their use is based on a common thought and belief, which is to attract the forces of good and healing and repel the forces of evil, calamity, and misfortune, both individually and collectively.

Keywords: Aga Khan Museum, Islamic art, handicrafts, talismans, amulets

بررسی کاربرد آثار هنری مرتبط با تعویذ و طلسم محفوظ در موزه هنر اسلامی آقاخان تورتو

الهام حسوندا^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۴

Doi: 10.22034/rac.2026.2057780.1122

چکیده

اشیاء هنری و دست‌ساخته‌های انسان در طی هزاره‌ها دارای کاربردهای مختلفی بوده است. دست‌ساخته‌ها، علاوه بر استفاده‌های روزمره زندگی یا تزیینی در مواردی دیگری هم مداخله داشته‌اند مواردی که می‌توان از آنها به عنوان واسطه برقراری ارتباط با نیروهای مافوق بشری و آسمانی، یا نیروهای مداخله‌گر در سرنوشت انسان، و به هدف جلب اعتماد و طلب خیر، شفا و سلامتی از این نیروها؛ همچنین دفع شر و بلا و مصیبت، یاد کرد. این باورها در فرهنگ اسطوره‌ای و آیین اقوام مختلف ریشه دارند. در واقع، عملکرد این اشیاء و مصنوعات دستی، به عنوان طلسم و تعویذ کاربرد داشته‌اند. این آثار - که اغلب آنها به عنوان شاهکارهای هنر اسلامی نیز محسوب می‌شوند - در فرهنگ‌های مختلف جهان گسترده شده‌اند. موزه‌های بزرگ دنیا، مجموعه‌ای از این آثار را در خود جای داده‌اند. یکی از این مکان‌ها، موزه هنر اسلامی آقاخان تورتو است. هدف از این تحقیق پاسخ به این سؤالات است: تنوع آثار مرتبط با طلسم و تعویذ محفوظ در موزه آقاخان چگونه است و به لحاظ اعتقادی و خلاقیت هنری دارای چه مفاهیم و کاربردی بوده‌اند؟ استفاده از این آثار به لحاظ کارکردی طلب خیر و شفا و استمداد الهی و دفع بلا بوده است. به دلیل اینکه آنها با خداوند، امامان و باورهای مذهبی در ارتباط هستند، به لحاظ فرم و زیبایی نیز در ساخت آنها سعی شده که از کمال مطلوب و شیوه‌های مختلف هنری استفاده گردد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی بوده و در مواردی با آثار مشابه در سایر موزه‌ها نیز تطبیق داده شده است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

واژگان کلیدی: موزه آقاخان، هنر اسلامی، مصنوعات دستی، طلسم، تعویذ

۱. دکتری مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

تعداد قابل ملاحظه‌ای از آثار مربوط به هنر اسلامی از سرزمین‌های مختلف در موزه هنر اسلامی آقاخان نگهداری می‌گردد که بخشی از تاریخ تمدن، فرهنگ و هنر اسلامی محسوب می‌گردند. تاریخچه تأسیس و ساخت این موزه به آقاخان‌ها برمی‌گردد. «موزه هنر اسلامی آقاخان در تورنتو کانادا واقع شده است. این موزه آثار هنری و اشیاء اسلامی را در خود جای داده و حدود ۱۲۰۰ شیء کمیاب را نگهداری می‌کند که توسط شاه‌کریم الحسینی و شاهزاده صدرالدین آقاخان گردآوری شده‌اند. شاهزاده صدرالدین آقاخان (۱۷ ژانویه ۱۹۳۳ - ۱۲ مه ۲۰۰۳) سیاستمدار و فعال فرانسوی الاصل بود که از سال ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۷ به عنوان کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان خدمت می‌کرد. وی مجموعه‌داری آگاه و مورد احترام در حوزه هنر اسلامی بود. شاهزاده کریم الحسینی آقاخان (۱۳ دسامبر ۱۹۳۶ - ۴ فوریه ۲۰۲۵)، معروف به آقاخان، رهبر مذهبی، تاجر، و فردی اجتماعی بود که از سال ۱۹۵۷ تا زمان مرگش در سال ۲۰۲۵ به عنوان چهل و نهمین امام موروثی اسماعیلیه شناخته می‌شد. وی امامت نزاری و لقب آقاخان را در سن ۲۰ سالگی از پدر بزرگش، /غنه سوم، به ارث برد. او تا ۴ فوریه ۲۰۲۵ توسط پیروان اسماعیلی با لقب مذهبی مولانا هزار امام نیز شناخته می‌شد» (URL6). این موزه از این لحاظ دارای اهمیت است که آثار متنوعی از هنر اسلامی را در خود جای داده است که می‌تواند موضوعات پژوهشی با رویکردهای مختلف را ارائه دهد. یکی از موضوعات مهمی که در برخی از آثار این موزه قابل بررسی، تحلیل و تامل است، اشیایی هستند که کاربرد طلسمی و تعویذی داشته و بر اساس باورهای مذهبی مسلمانان (و ریشه‌های اعتقادی پیشینیان) شکل گرفته و ساخته شده‌اند. در واقع، عملکرد این اشیاء و مصنوعات دستی، به عنوان طلسم و تعویذ کاربرد داشته‌اند. هدف از انجام این پژوهش پاسخ به این سؤالات است: تنوع آثار مرتبط با طلسم و تعویذ محفوظ در موزه آقاخان چگونه است و به لحاظ اعتقادی و خلاقیت هنری دارای چه مفاهیم و کاربردی بوده‌اند؟ استفاده از این آثار به لحاظ کارکردی طلب خیر و شفا و استمداد الهی و دفع بلا بوده است. از لحاظ فرم و زیبایی نیز، به دلیل اینکه با خداوند، امامان و باورهای مذهبی در ارتباط بوده‌اند در خلق آنها سعی شده که از کمال مطلوب و شیوه‌های مختلف هنری استفاده گردد.

هستند صورت گرفته است. برخی از آنها عبارتند از: کتاب «عنوان طلسم، گرافیک سنتی ایران» (۱۳۸۵)، نشر بنگاه» نوشته پرویز تناولی که به برخی از مفاهیم طلسم با نگاهی به هنر پرداخته است. بس آلن دانلدسن در پژوهشی دربارهٔ سحر و جادو در فرهنگ عامه ایران (۱۳۹۹)، نشر فرهنگ جاوید) بعضی از باورهای عامه در باره طلسم، سحر و جادو و تأثیرات آن بر فرهنگ ایرانیان را عنوان کرده است. در حیطه هنر، پرستو قاسمی و میترا شاطری، کتیبه‌نگاری‌های دوره صفوی و قاجار که بر روی شمشیرها (۱۴۰۰، نگره) نقش بسته را مورد توجه خود قرار داده‌اند. خیرالنسا میرزاد در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان بررسی مفهومی و تصویری ادعیه و نوشتار مذهبی با کاربرد دارویی و شفاء بر روی ظروف فلزی و سفال‌های دوران سلجوقی و صفوی (۱۳۹۵)، دانشگاه سیستان و بلوچستان) ظروف و سفال‌های دو دوره ذکر شده را مدنظر خود قرار داده و به آنها پرداخته است. استفانو کاربونو مقاله‌ای با عنوان «در تعقیب ستارگان؛ تصاویر زودیاک در هنر اسلامی» (۱۹۹۷)، موزه هنر متروپلیتن) دارد که به نقش بروج فلکی و نجوم در باورهای طلسمی و ظروف مرتبط با آن اشاره می‌کند. از دیگر محققین حوزه هنر اسلامی، کریستیانه گرویر است که در مقاله «از دعای محافظت: تعویذها و طلسم‌ها در جهان اسلام» (۲۰۱۶)، موزه اشمولین) به کاربرد باورهای فرهنگی طلسم و تعویذ پرداخته است. در کتابی از مجموعه دوازده جلدی؛ مجموعه هنرهای اسلامی: ابزارآلات علمی نوشته فراسیس مادیسون و امیلی سلواژ اسمیت (۱۳۸۷)، انتشارات کارنگ)، مصنوعات مورد بررسی قرار گرفته است که در زمان خود آمیزه‌ای از عقلانیت، واقعیت، خرافات و جادو را برای پیشگویی آینده و یا درمان بیماری‌ها به کار می‌بستند. در باره آثار مرتبط با موضوع طلسم، حرز و تعویذ و اعتقادات عامه موجود در موزه آقاخان به صورت مشخص و خاص، به نظر نمی‌آید پژوهشی صورت گرفته باشد. برخی از این اشیاء در مقالات و پژوهش‌ها در کنار سایر آثار و ذیل موضوعات طلسمی عنوان یا بررسی شده‌اند. اما در مقاله حاضر به این موضوع به لحاظ فرهنگی و ارتباط آن با اشیاء هنری موزه آقاخان، به صورت گسترده‌تر پرداخته شده است. برای دستیابی به هدف، ابتدا به صورت موجز به مفاهیم طلسم، تعویذ و اشاره شده و سپس اشیاء موجود در موزه آقاخان و مرتبط با آنها توصیف و تحلیل شده‌اند.

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و در مواردی با آثار مشابه در سایر موزه‌ها نیز تطبیق داده شده

پیشینه

پژوهش‌هایی در مورد مفاهیم طلسم و تعویذ و آثاری که حامل آنها

یا بیماری و مصیبت رخ دهد، یا در نگاه مثبت آن، در کاربرد آن یک هدف خیر همچون شفا یا آرزوهای خوب به شدت مورد نیاز باشد. بنابراین، طلسم و تعویذ می‌تواند دارای سه کاربرد اصلی باشد یعنی: دفع بلا و مصیبت و شر؛ جذب نیروهای مثبت و خیر؛ برآوردن حاجات و آرزوهای انسان» (حسنوند، ۱۴۰۳: ۶۹).

تعویذ عبارت است از «برخی آیات قرآن، ادعیه مأثوره، اسماء الحسنی، اسامی فرشتگان یا اولیاء الله، اوراد، رموز و علائم مفهوم یا نامفهوم که بر قطعه‌هایی از کاغذ، چرم، پوست، پارچه، فلز و جز آن می‌نویسند و در کیسه‌هایی کوچک از اجناس مختلف می‌گذارند و سپس آن را پنهان یا آشکارا برگردن می‌آویزند یا بر قسمتی از بدن انسان یا حیوان می‌بندند یا بر جایی از اشیاء و مکان‌ها نصب می‌کنند» (شکورزاده بلوری، ۱۳۹۳: ۲۹۹). «اسماء الحسنی» عنوانی است که فقط برای اسماء و صفات خداوند متعال به‌کار برده می‌شود، و از برخی آیات قرآن همچون: اعراف: ۱۸۰، اسراء: ۱۱، طه: ۸، حشر: ۲۴ برگرفته شده است. «تعداد اسماء و صفاتی که برای خداوند متعال در قرآن و روایات ذکر شده متفاوت است؛ این تفاوت حاکی از تعارض نیست؛ بلکه دال بر توقیفی نبودن اسماء حسنی است؛ زیرا اسماء خدا حد و حصر و انتهایی ندارد» (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۷: ۲۸). تعداد اسماء ذکر شده برای خداوند در متون دینی مختلف است؛ در قرآن ۱۳۵، و در روایات ۹۹ اسم ذکر شده است. با وجود این، در اشیاء طلسمی و تعویذ از ۹۹ نام اسماء الحسنی استفاده می‌گردد.

استفاده از تعویذ از روزگاران کهن و دوران باستان در میان اقوام مختلف و باورهای متفاوت رواج داشته است. برای نوشتن تعویذ در بسیاری موارد از حروف و اعداد رمزی و اسرارآمیز استفاده می‌شود که به الفبای کوفی یا عبری در اغلب موارد بسیار نزدیک است. هرچند که تعویذ در واقع، نوعی سحر و جادو تلقی می‌شود و به‌لحاظ علمی مورد پذیرش و مقبول نیست، لیکن در باور مسلمانان، از جنبه‌های جادویی آن تا حد زیادی کاسته شده، و ایمان و توکل به خداوند و توسل به امامان و خلوص نیت به آن افزوده شده است. در طی قرون، کاربرد گستردهٔ طلسمات در امور درمانی و پزشکی تقریباً به گونه‌ای جای آن را گرفته بود. برای بیماری‌های مختلف از دعاها، تعویذات و طلسمات ویژه و گوناگونی استفاده می‌شد.

تعویذ «به شیء، نوشته، تصویر، دعا و ورد اطلاق می‌شود که دارای نیروی جادویی-ماورایی است و نصب و آویختن آن بر اموال و مکان‌ها، و حمل آن توسط انسان یا حیوان، موجب دفع وبا، بیماری و تعرض موجودات و نیروهای شریر می‌شود.

است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است و داده‌های مورد نیاز از طریق کتب و سایت‌های معتبر علمی و موزه‌ها گردآوری و احصا شده است.

ادبیات پژوهش

با توجه به موضوع پژوهش و کاربرد اشیاء منتخب نگهداری شده در موزه هنر اسلامی آقاخان که در ارتباط با طلسم و تعویذ می‌باشند، آشنایی با مفاهیم طلسم و تعویذ و باورهای مرتبط با آنها ضروری است، زیرا هدف از ساخت این اشیاء در حیطه اعتقادات و باورهای فردی و مذهبی است. طلسم به هر شیئی گفته می‌شود که دارای قدرت محافظتی، همچنین جذب نیروهای خیر و حامی، و دفع نیروهای شر، بلا و مصیبت باشد. اعطای این قدرت به اشیاء بر اساس باورهای دینی و فرهنگی هر قوم و ملتی صورت گرفته است. همه فرهنگ‌ها جلوه‌هایی از این اشیاء و آثار هنری-کاربردی را دارند. در فرهنگ و تمدن اسلامی، نیز این اشیاء دارای کاربردهای زیادی بوده و علاوه بر حفظ اعتقادات پیشینیان، باورهای اسلامی نیز به آن افزوده شده است. بر روی این آثار عموماً کتیبه‌های قرآنی و گفتار و احادیث پیامبران و امامان معصوم (علیهم السلام) و روایات دینی و نشانه‌های خاص و نمادین نصب یا حک شده است. بسیاری از مسلمانان بر این باورند که هر شیئی دست‌ساختی که روی آن کلمه خدا (الله) به هر شیوه‌ای به صورت مفرد و یا در ترکیب با سایر کلام وجود داشته باشد، از کسی که آن را می‌خواند، لمس می‌کند یا می‌بیند محافظت و حمایت می‌کند، در واقع، کلام خدا، خود به تنهایی، قدرت دفع شر و شیاطین را دارد. این اشیاء محافظتی غالباً به عنوان طلسم، تعویذ یا حرز شناخته می‌شوند و کاربرد دارند. سطح آنها را می‌توان با دعا، علامت، اعداد و نقوش تزئینی پوشاند و آنها را حمل نمود یا در جایی خاص قرار داد. برخی از طلسم‌ها به عنوان لباس شفا یا لباس جنگی پوشیده می‌شوند.

کارآمدترین تعویذها، حرزها و طلسم‌ها با دعاهایی نوشته شده است که اسماء الحسنی یا نام‌های خداوند و حضرت محمد (ص) و اهل بیت و معصومین (علیهم السلام) را حمل می‌کنند؛ نود و نه نام خداوند، آیات قرآن، و سخنان پیامبر (ص) به متونی تبدیل شده که به فال نیک گرفته می‌شوند. طلسم‌هایی که حاوی کتیبه‌هایی با نام پیامبران و شخصیت‌های مذهبی هستند، قدرت محافظت از یک فرد یا خانواده را دارند. «استفاده از طلسم در واقع یک عمل جادویی و افسون‌گری است و در جهان‌بینی جادویی، نیاز به یک عمل سحرآمیز زمانی افزایش می‌یابد که یک بدبختی

این نوع از ظروف به «مادر مروارید» معروف اند. در واقع، مادر مروارید، لایه‌های ماریچج داخل صدف است که مروارید نیز از آن به وجود می‌آید. تزئینات این ظرف با طومارهای گل‌دار ظریف در دایره‌هایی وسیع، نقاشی دکنی و همچنین پسرزمینه طومارهای ماریچچی طغراهای سلاطین عثمانی (تک‌نگاره‌ها) و تزئینات آبی کبالتی سرامیک‌های عثمانی اوایل قرن شانزدهم را تداعی می‌کند. با این حال، سبک خط نستعلیق نشان از شیوه هندی یا ایرانی دارد. گجرات هند مرکز اصلی تولید مروارید و این نوع از ظروف بود و احتمالاً این ظرف طلسمی برای صادرات به ترکیه ساخته شده است. کیفیت و مهارت ساخت این شی نشان می‌دهد که به سفارش شخصی خاص ساخته شده است.

پیدا کردن یک شیء شبیه این ظرف طلسمی دشوار است. این ظرف دارای پوسته‌ای به قطر ۳/۱۴ سانتی‌متر و دارای کتیبه‌های قرآنی است. ساختار تزئینات داخل آن یادآور ظروف جادو-درمانی است که شامل دایره‌های متحدالمرکز دوگانه بوده و مناطقی را برای نوشتن متون جادویی مشخص می‌کند، که روی خطوط مشخص شده در دایره میانی حک شده است. نقوشی در نوار دایره‌ای سوم از پایین شروع می‌شود و در نوار هفتم شکل خورشیدمانندی را ترسیم و مدالیون‌هایی را که متون درون آن حک شده‌اند، ظاهر می‌شوند. در نهایت نوار هشتم دارای دایره‌های متحدالمرکز و متونی از «نوشته‌های جادویی» است. مایع شفابخش یا جادویی را می‌توان در فضای مقعر پوسته ریخت-که از این طریق با تمام کتیبه‌ها و نقوش داخل ظرف تماس پیدا کرده و بسته به کاربردهای مختلف شناخته شده این ظروف، بیمار می‌تواند مایع را بنوشد، یا آن را روی سرش بریزد، یا از آن برای سایر قسمت‌هایی از بدن که بیمار شده یا صدمه دیده، استفاده کند و شفا یابد. البته باور و اعتقاد استفاده کننده به مؤثر

از دیگر سو، طلسم را نوعی تعویذ دانسته‌اند که می‌تواند قدرت و بخت حامل و صاحب خود را در برابر نیروهای آزاررسان افزایش دهد. از این حیث می‌توان طلسم و تعویذ را انواعی از یک مقوله، اما گاهی با راهبردهایی کم و بیش متفاوت، در نظر آورد. در حالی که کار تعویذ طرد و دفع امور نامطلوب است، طلسم باعث جلب امور مطلوب نیز می‌شود» (عربستانی، ۱۳۸۷: ۶۳۵). یک طلسم نوشته‌هایی با علائم اخترشناختی و اشکالی از صور فلکی یا دایره البروج و تصاویری از جانوران به عنوان ترفندهای جادویی برای در امان ماندن از آسیب‌ها است یا به شیئی اطلاق می‌شود که این نوع نوشته یا علائم بر روی آنها باشد مثل تعویذها؛ همچنین ممکن است متن یک تعویذ را یک افسون یا ورد تلقی کرد (Ruska et al, 2000: 500).

اشیاء هنری طلسمی موزه آقاخان

موزه آقاخان دارای آثار هنری و صنایع دستی بسیاری است که در میان آنها اشیایی با کاربرد تعویذ و طلسم وجود دارند که علاوه بر کاربری عملی، به عنوان آثار هنری ارزشمند دوران اسلامی نیز محسوب می‌گردند. بررسی و تحلیل این اشیاء، بخشی از هنر، فرهنگ و باورهای مسلمانان را در دوره‌های مختلف آشکار می‌سازد. به همین دلیل برخی از این آثار که در موزه آقاخان نگهداری می‌شوند، در اینجا مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد:

ظرف معروف به مادر مروارید

یک ظرف طلسمی با استفاده از شکل طبیعی صدف و آستر براق از مروارید، شکل تزئینی بسیار زیبایی از هشت دایره متمرکز حکاکی شده با آیاتی از قرآن را خلق کرده است (تصویر ۱).

تصویر ۱. مادر مروارید، ظرف صدفی شکل، هند، ایران، یا ترکیه، قطر ۳/۱۴ سانتی‌متر، قرن ۱۲ هجری/۱۸ میلادی، موزه آقاخان، تورتو.

آویز طلسمی (عقیق)

یک آویز طلسمی (تعویذ) در موزه آقاخان نگهداری می‌شود که دارای نمونه‌های مشابه در موزه‌های دیگرست. یک قاب زیبا از یاقوت سرخ، دور فرم بیضی شکلی را احاطه کرده و سه حلقه در بالای آن برای آویزان شدن به آن اضافه شده است (تصویر ۲). پس از دعای شهادتین (لا اله الا الله و محمداً رسول الله) که در مرکز آمده است، کل سوره سی و ششم قرآن که عموماً برای تلاوت در مواقع دشوار یا سخت (مانند گرسنگی، مصیبت، بیماری یا مرگ قریب الوقوع) قرائت می‌شود، سطح اثر را پوشانیده است.

متن سوره از حاشیه بیرونی شروع می‌شود و توسط نوشته‌هایی درپانل‌هایی که مستطیل را قاب می‌کنند حک شده، و به همین ترتیب به سمت مرکز آویز ادامه می‌یابد. انتخاب سوره یاسین بر طلسم بودن این شیء تأکید دارد که برای محافظت از پوشنده آن از آسیب، بلا یا مصایب استفاده می‌شده است. سطرهای پایانی متن نشان می‌دهد که آویز احتمالاً برای یک مسلمان شیعه ساخته شده است. زیرا شامل دو بیت از یک شعر معروف است که به یاری و حمایت از حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) استناد می‌کند و پس از آن نود و نه نام خدا آمده (اسماء الحسنی) و با نام‌های محمد، علی، حسن و حسین خاتمه می‌یابد (Akbarnia, 2010: 49).

هدف از کاربرد تعویذ برای محافظت در برابر بیماری‌ها و انواع دیگر بلا یا مصایب، همچنین ایجاد امیدواری و استقامت بوده است. مشابه آویز طلسمی یا تعویذی که در موزه آقاخان نگهداری می‌شود، نمونه‌های دیگری در سایر موزه‌ها نیز وجود

بودن این عمل، در احساس درمان و شفایافتن بسیار مؤثر است. به غیر از نوشته‌های جادویی در دایره میانی، یک دعای شیعی وجود دارد و سپس نوشته «یا علی» که سه بار تکرار می‌شود و بر روی نوار دایره دوم قرار گرفته است. در مدالیون‌های نوار مدور سوم، مجموعه‌ای از خلاصه سوره‌های قرآن یافت می‌شود که هر بار با بسم‌الله شروع می‌شوند و نشانه تغییر سوره است. بنابراین، با شروع از مدالیون اول که تنها مدالیونی است که در سطر اول عبارت بسم‌الله وجود دارد و در جهت عقربه‌های ساعت به سمت یازدهمین مدالیون حرکت می‌کند، می‌توان سوره‌های الکافرون، ۱۰۹، آیات ۱-۶ را مشاهده نمود و در ادامه: التوحید، ۱۱۲، آیات ۱ تا ۴؛ الفلق، ۱۱۳، آیات ۱-۵؛ الناس، ۱۱۴، آیات ۱-۶؛ القلم، ۶۸، آیات ۵۱ تا ۵۲؛ و در نهایت، الاسراء (معراج)، ۱۷، آیه ۸۱. سوره‌های ۱۰۹، ۱۱۲، ۱۱۳ و ۱۱۴ از این جهت خاص هستند که همگی با «قل» شروع می‌شوند و به‌طور کامل روی ظرف نوشته شده‌اند. در نوارهای دایره‌ای چهارم، ششم و هشتم، کتیبه‌ها بر روی خطوطی که از مرکز ساطع می‌شوند، حک گردیده‌اند. در حالیکه از یک سو کتیبه نستعلیق دایره پنجم آیه ۳۱ سوره آل عمران که بار دیگر با قل شروع می‌شود مدور است، از سوی دیگر، متون دایره هفتم دوباره بر روی مدالیون‌ها نوشته شده است. در این میان، آغاز سوره ۴۸، الفتح (پیروزی) مشاهده می‌گردد (Froom, 2010: 50). این ظرف یکی از شاهکارهای هنری به‌لحاظ فرم و تعداد نوشته‌ها و سوره‌های قرآنی و همچنین شیوه خوشنویسی بوده و چنانکه گفته شد از ظروف کمیاب است. به همین لحاظ از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

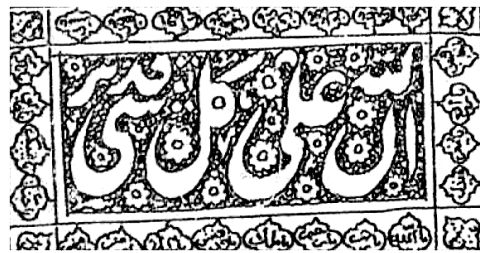
تصویر ۲. آویز طلسمی، قرن ۱۲ هجری، ایران، عقیق و یاقوت نصب شده در قاب نقره-طلا، طول: ۱۲/۱ سانتی‌متر، موزه آقاخان، تورنتو، AKM 00668. متن: سوره یاسین، سوره ۳۶: ۱-۸۳؛ دو بیت شعر عربی: «علی را بخوان ای نشانه معجزه‌ها، در بلاها یاری خواهی یافت/ هر بلا و مصیبتی از بین می‌رود به نبوت تو ای محمد، به ولایت/ یا علی یا علی یا علی».

آن که به عنوان حرز نیز استفاده می‌شده در موزه متروپلیتن به نگهداری می‌شود (تصویر ۴). این حرز عقیق، بیضی شکل مزین به اسماء الحسنی (۹۹ نام خداوند) در مرکز بوده و سوره یاسین آن را احاطه کرده است. با توجه به شیار بالای آن مطمئناً این حرز آویزان می‌شده است. این سوره که از نظر بسیاری، قلب قرآن محسوب می‌شود، دارای تعویذاتی است که از جمله آن می‌توان به شفا و درمان، محافظت در برابر بلاها و ایجاد قدرت شهادت برای صاحب آن اشاره نمود.

اما تعویذهای آویزی همگی بدین شکل ساخته نشده‌اند و نمونه‌های زیادی با اشکال متنوع در جاهای مختلف مورد استفاده قرار می‌گرفته است، برای مثال تعویذ قلبی شکل موزه اشمولین. تعویذ آویز، عقیق زرد رنگ مایل به خاکستری، در قاب نقره‌ای با تزئیناتی درخشان در دانشگاه آکسفورد نگهداری می‌شود (تصویر ۵). قاب این تعویذ به شکل قلب بوده و سوره الاخلاص بر روی سطح قلبی شکل مرکزی حک شده است:

دارد. یک نمونه دیگر ایرانی متعلق به قرن دوازدهم هجری، در موزه هنر والترز نگهداری می‌شود که با نوشته‌های ریزنگاری شامل آیاتی از قرآن و ۹۹ اسماء الحسنی خداوند تزئین شده است که صفات الهی او را بیان می‌کند (تصویر ۳). مسلمانان آیات قرآنی را دارای قدرتی خارق‌العاده و ماورایی برای محافظت و نگهدارنده انسان می‌دانند. خواناترین کتیبه که از بالا شروع می‌شود و در کتیبه مرکزی ادامه می‌یابد، عظمت خداوند را یادآوری می‌کند: *إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*، «به راستی که خداوند بر همه چیز قادر است». جنس این آویز طلسمی از سنگ عقیق بوده و در باور بسیاری از مردم دارای قدرتی شگفت‌انگیز است.

استفاده از عقیق به جهت کسب درمان و شفا در بین مردمان به‌ویژه مسلمانان بسیار رایج بوده است. عقیق در ایران سنگی با خواص جادویی و شفا بخش محسوب می‌شده و در باور عوام دارای خواص درمانی است. یک نمونه بسیار زیبا از جنس عقیق

تصویر ۳. تعویذ، ۱۷۴۸ میلادی، تاریخ کتیبه رجب ۱۱۶۱ هجری قمری، ایران، ۳/۶ در ۵ در ۵/۳ سانتی متر، عقیق جگری (کارنلی)، موزه هنر والترز، بالتیمور (URL2).

تصویر ۵. تعویذ آویزی به شکل قلب با نوشته‌های قرآنی حک شده، سنگ عقیق، قرن ۱۸-۱۹ میلادی، ایران یا هند، ۱/۳ در ۵ در ۵/۲ سانتی متر، موزه اشمولین، دانشگاه آکسفورد. (URL8).

تصویر ۴. حرز عقیق، سنگ، حکاکی شده با رنگ مشکی، اواسط قرن دوازدهم هجری قمری، ۷ در ۱۰/۲ سانتی متر، ایران، موزه هنر متروپلیتن، نیویورک (URL7).

می شده است، اگرچه این بندر در واقع، تا زمان سلسله چینگ (۱۶۴۴-۱۹۱۲ میلادی) مورد استفاده قرار نگرفت. تحقیقات باستان‌شناسی اخیر توسط محققان چینی نشان داده است که اجناس سواتو در منطقه «زانگ زو» بین اواسط قرن شانزدهم و اواسط قرن هفدهم برای صادرات به اروپا، ژاپن و آسیای جنوب شرقی تولید می شده است. ظروف مشابه این در اندونزی پدیدار شد و گمان می رود که توسط سلاطین شیعه قدرتمند قرن هفدهمی «آچه» در شمال غربی سوماترا، از جمله سلطان اسکندر مودا (۱۶۰۷-۱۶۳۶ میلادی) سفارش داده شده باشد. (From, 2010: 53)

کتیبه‌های روی این ظرف شامل دعا، آیاتی از قرآن از جمله سوره بقره، اخلاص و الناس، دعای ناد علی و کلمه الله است که در کناره ظرف تکرار شده است. کتیبه‌های روی ظرف طلسمی هستند و به دنبال محافظت و کمک به مالک آن و دفع بلا، طلب شفا و رفع گرفتاری‌ها و مشکلات اند.

ظروف سواتو کم عمق و نعلبکی شکل بوده و بدنه‌ای به رنگ سفید یا خاکستری مات دارند و گاهی پس از پرداختن لعاب‌های رنگی با نقوشی خاص نقاشی می شوند. (ظروف سواتورا می توان به سه دسته تقسیم کرد: دو دسته نخست حاوی عباراتی فارسی نظیر «خان خانان، مرید اکبر شاه» و یک کتیبه مرکزی هستند که هشت کتیبه مدور آن را در بر گرفته و کتیبه دیگری نیز در نزدیکی

«بسم الله الرحمن الرحيم، قل هو الله احد، الله الصمد، لم یلد و لن یولد و لم یکن له کفوا احد»، این سوره از سوره‌های اصلی است که غالباً در اشیاء تعویذی و طلسمی کاربرد زیادی دارد. سوره به کار رفته دیگر، آیه الکرسی است که آن نیز از سوره‌های پرکاربرد در جهت طلب شفا و درمان و درخواست آن از خداوند، همچنین دفع بلا و اذعان به بزرگی و بلندمرتبتگی پروردگار است. این جملات نیز در این تعویذ نوشته شده که دلیل بر سفارش دهنده شیعه آن دارد: لا اله الا الله محمد نبی الله علی ولی الله (معبودی جز خدا نیست، محمد پیامبر خداست، علی ولی خداست).

بشقاب چینی سواتو

ظرفی معروف به سواتو از ظروف طلسمی است که در این موزه نگهداری می شود و به دلیل تزیینات دایره‌ای شکل و فضاهای خالی و شیوه کتیبه‌نویسی از ظروف طلسمی است که مشابه کمی از آن باقی مانده است (تصویر ۶).

این ظرف با تزیینات دایره‌ای بزرگ و لعاب ضخیم و ترک خورده پوشیده شده است، و متعلق به گروه مشخصی از ظروف چینی است که به اصطلاح «سواتو» (سواتو یکی از بنادر تجاری و اقتصادی در چین) نامیده می شود. سواتو ترجمه اشتباه هلندی شانتو است، بندری که ظاهراً چنین سرامیک‌هایی از آنجا صادر

تصویر ۷. کاسه طلسم، سرامیک، اواخر قرن ۱۶-اوایل قرن ۱۷م، ارتفاع: ۸/۱ سانتی متر، قطر: ۴۰/۸ سانتی متر، چین، مجموعه خلیلی، موزه اشمولین، آکسفورد (Maddison & Savage-Smith, 1997: 103).

تصویر ۶. بشقاب چینی سواتو، چین، قرن ۱۷ میلادی، سرامیک، لعاب‌کاری با رنگ سبز و مشکی و سفید، قطر ۳۵/۱ سانتی متر، موزه آفاخان، تورنتو. AKM 00591.

لبه ظرف دارند. متون و ترتیب استقرار این کتیبه‌ها از ظرفی به ظرف دیگر متفاوت است. اولین این دو دسته حامل آیات ۱ الی ۴ سوره اخلاص و عبارت «لحمد لله رب العالمین» در ناحیه لبه است» (مادیسون و اسمیت، ۱۳۸۷: ۷۶). در گونه سوم ظروف طلسمی سواتو، آیه الکرسی درون دایره‌ای در مرکز آن نوشته و با چند دایره کوچکتر محصور شده است.

پارچه طلسمی

یک پارچه غیر معمول با نوشته‌های قرآنی، نشان دهنده آمیختگی هنر ایرانی و هندی است که در قرن هجدهم در دوره مغول هند شکوفا شد. بر روی این پارچه که در موزه آقاخان جای گرفته است. (تصویر ۸)

متن قرآن با نسخ ریز سیاه‌رنگ نوشته شده است که اصطلاحاً «غباری» نامیده می‌شود و دایره‌های قرمز و سیاه، شروع هر آیه را نشان می‌دهد. سر سوره‌ها با خط ثلث قرمز نوشته شده‌اند، پنج دایره بزرگ حاوی بسم الله است که به رنگ سیاه روی طلا کتابت شده و با رنگ طلایی و چند رنگ دیگر تزئین گردیده است. کاتب آن، منشی عبدالغنی القادری، کتابت این قرآن را در ۳ رمضان ۱۱۳۰ هجری / ۳۱ ژوئیه ۱۷۱۸ میلادی آغاز کرده و در ۵ رمضان ۱۱۳۲ هجری / ۱۱ ژوئیه ۱۷۲۰ میلادی به پایان رسانده است. تغییرات و سایه روشن‌های مربوط به نوشتن روی پارچه نقاشی شده، شاید توضیح دهنده مدت زمان لازم برای ساختن آن باشد. این قرآن به امیر عبدالله والی الله آباد (هند)

تقدیم شده است. اگرچه امپراتور مغول اکبرشاه (۱۵۵۶-۱۶۰۵ م.) الله آباد را به عنوان یکی از پایتخت‌های خود در سال ۱۵۸۳ تعیین کرد، اما اهمیت آن در قرن هجدهم، بیشتر به دلیل موقعیت استراتژیک آن در محل تلاقی رودخانه‌های گنگ و یامونا بود تا موقعیت امپراتوری سابق (Froom, 2010: 56).

استفاده از منسوجات و نقش نمادها و نوشته‌ها و کتیبه‌های قرآنی و دعاها در موارد مختلف کاربرد داشته است. یکی از این موارد، پرچم و بیرق‌های نبرد یا پیروزی است. به عنوان مثال، پرچمی از جنس ابریشم که در نبرد از آن استفاده می‌شده است در موزه هنر متروپولیتن نگهداری می‌شود. این پرچم مزین به نقش شمشیر دو سر یا ذوالفقار حضرت علی^(ع) و دایره‌ها و مدالیون‌هایی با نام‌های خداوند، حضرت محمد^(ص) و خلفای راشدین است و آیاتی از قرآن کریم در حاشیه آن نوشته شده است (تصویر ۹). کاربرد این پرچم در کسب پیروزی در نبردها بوده و از خداوند طلب پیروزی در نبرد و محافظت می‌نماید. اینگونه از پرچم‌های دوره عثمانی از قرن پانزدهم میلادی به عنوان نشان نظامی حمل می‌شدند.

جعبه مینیاتوری تعویذ و طلسمی نگهداری قرآن

از شیوه‌های متداول و محبوب دعانویسی و کتابت قرآن به عنوان تعویذ و طلسم، ریزنویسی بر روی کاغذ یا طومارنویسی است که معمولاً پس از کتابت در جعبه‌های کوچک مخصوص حمل آن قرار می‌گرفت. در برخی موارد از روش چاپ نیز برای تولید و

تصویر ۸. پارچه طلسمی با متون قرآن، رمضان، ۱۱۳۰-۱۱۳۲ ه. ق. / ۱۷۱۸-۱۷۲۰ م.، عمل منشی عبدالغنی قادری، دوره مغول، هند، مرکب روی لباس کتان
سبز، ۲۴/۴ در ۱۱/۸ سانتی‌متر، موزه آقاخان، تورتتو. AKM 00487.

کرد. «سبک نوشته‌های کوفی در مثال حاضر نشان‌دهنده منشأ فاطمی بودن آن است و نه پس از این دوره، زیرا این سبک در نسخه‌های خطی پس از دوران فاطمی استفاده نمی‌شد. تکنیک چاپ احتمالاً شامل صفحات فلزی یا بلوک‌های چوبی است. تاریخچه طلسم‌های چاپی اولیه هنوز مشخص نشده است و بیشتر بر اساس اطلاعات کمی در مورد طلسم‌های چاپی موجود و منابع ادبی است» (Froom, 2010: 62). این طلسم کاغذی مینیاتوری که به هدف آوردن اقبال و خوش‌شانسی و جلب برکات برای صاحبش ساخته شده، چندین بار تا خورده تا اندازه‌اش کاهش یافته و حمل و نقل آن در جعبه سربی آسان باشد. این نمونه متعلق به مجموعه‌ای از اشیاء طلسمی ساخته شده در مدیترانه قرون وسطی است که صرفاً شامل متون و نمادهای دست‌نویس نیست، بلکه شامل آیات، دعاها و طرح‌های قرآنی است و احتمالاً با چاپ بلوک یا قالب اجرا شده‌اند. به نظر می‌رسد محفظه سربی آن دارای قلاب‌هایی بوده (اکنون گم شده است) که باعث می‌شده حرز به پیراهن صاحبش دوخته شود یا از بدن آویزان گردد (URL1).

از جمله آیات قرآنی به‌کاررفته در این طلسم (شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) ۳: ۱۸ (آل عمران) است که در دفع تأثیرات شیطانی به‌ویژه قدرتمند تلقی می‌شود. همچنین شامل دعاهایی از خداوند به عنوان شفیع است و سطر آخر آن با آیه‌ای از قرآن، صاحب آن را خطاب می‌کند و می‌فرماید: «...پس خداوند تو را از شر آنها حفظ می‌کند. او شنوا و داناست» (قرآن ۱: ۱۳۷: ... فَسَيَكْفِكُهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ). این خطوط روشن می‌کند که هم خداوند و هم قرآن به عنوان برترین منابع معرفت، حفاظت

تصویر ۹. پرچم (بئر) طلسمی، پارچه ابریشمین قرمز و زرد اکر، ۱۲۳۵ هجری قمری، در ۲۹۴/۲ سانتی‌متر احتمالاً ترکیه، موزه هنر متروپولیتن، نیویورک (URL10).

تکثیر آنها نیز استفاده می‌شد. در نمونه محفوظ در موزه آقاخان، این تعویذ دعا نمونه نادری از روش چاپ عربی اولیه به نام «طرش» است (تصویر ۱۰). این برگه هجده سطر از متن کوفی را در صفحه نشان می‌دهد و سطرهای بیشتر در پشت آن است که ممکن است زمانی که کاغذ در داخل جعبه سربی تا شده بوده، از سمت راست خارج شده باشد. این متن مشتمل بر گزیده‌هایی از آیه‌ها یا سوره‌های مختلف قرآن است که از آن جمله می‌توان به انعام (۶)، آل عمران (۳)، الحجر (۱۵) و البقره (۲) اشاره

تصویر ۱۰. تعویذ دعا به همراه جعبه نگهداری آن، حدود قرن ۱۱ ه.ق.، مصر، اندازه کاغذ طلسم: ۵/۵ در ۷/۲ سانتی‌متر، جعبه: ۱/۳ در ۲/۷ سانتی‌متر، موزه آقاخان، تورنتو. AKM 00508

و شفاعت عمل می‌کنند. روی جلد سربی سوره اخلاص نوشته شده است. اعتقاد بر این است که این سوره کوتاه قرآنی، دارای قدرت محافظت‌کننده فوق‌العاده‌ای است. در اینجا، این تصور که خداوند به عنوان محافظ نهایی و حرز به عنوان یک شیء و وسیله مادی که این انرژی بی‌شکل الهی را عینیت می‌بخشد، قدرت پیدا می‌نماید. به این ترتیب، اینگونه حرزها به اشکال قابل قبولی از سحر و جادو تبدیل شده‌اند که با هیچ آموزه یا قانون مذهبی مغایرتی ندارند.

علاوه بر این، متون این طلسم کوچک با خط کوفی کوچک نوشته شده‌اند که زاویه‌دار بودن و نداشتن حروف صدا دار و مصوت آن را، به‌ویژه برای فرایند چاپ بلوک، مناسب می‌کند. دیگر طلسم‌های موجود در مجموعه‌های بین‌المللی از فرایند مشابهی از بازتولید مکانیکی و خط ریز کوفی استفاده می‌کنند و به‌طور کلی به دوره فاطمیون مصر (۹۰۹-۱۱۷۱) نسبت داده می‌شوند، طلسم‌های مرتبط یا شامل یک ورق کاغذ هستند یا در قالب طومار ساخته می‌شوند. متون یکی از طومارهایی که اکنون در موزه هنر متروپولیتن نگهداری می‌شود، به‌لحاظ چاپ بلوکی و کاربرد، شباهت‌هایی به طلسم موزه آقاخان دارد، همچنین در بالای آن مهر سلیمان، یکی از رایج‌ترین طرح‌های طلسم، گنجانده شده است. اهداف دوگانه قابل حمل و نگهداری، سازندگان حرز و تعویذ را بر آن داشت تا طیف وسیعی از استراتژی‌های خلاقانه را بررسی کنند که از جمله مهم‌ترین آنها کاهش اندازه و جعبه است. بنابراین بسیاری از طلسم‌ها از کوچک‌سازی، استفاده مؤثری می‌کنند و به صاحبان این امکان را می‌دهند که آنها را نزدیک بدن بپوشند و به‌راحتی حمل کنند.

(Gruber, 2021: 33-52)

در خصوص چاپ «طرش» بایستی گفت که یک قطعه حکاکی شده است که برای چاپ استفاده می‌گردیده و معمولاً از چوب یا قلع ساخته شده و از حدود سال ۹۰۰ تا ۱۴۳۰ میلادی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. آنها بیشتر نوارهای کوچکی هستند که برای استفاده در طلسم در نظر گرفته شده‌اند (URL11). متون تعویذ چاپ شده به شیوه طرش اغلب حاوی آیه‌هایی از قرآن، فهرست نام‌های خداوند (اسماء الحسنی) و ادعیه است. برخی از آنها اشکال هندسی مانند دایره، قطره اشکی، شش ضلعی و هشت ضلعی و مربع جادویی دارند (تصاویر ۱۱ و ۱۲). از دیگر نمونه‌های جعبه‌های مینیاتوری تعویذ یا حرز، نگهداری برگه‌های قرآنی موزه آقاخان، «تصویر ۱۳» است. جعبه‌های حرز کوچکی که به طرز استادانه‌ای با طلا اجرا

تصویر ۱۱. برگ مدور طلسم چاپ شده با بلوک (طرش)، قرن پنجم هجری، منسوب به مصر، چهره روی کاغذ، ۷ در ۷/۶ سانتی‌متر، موزه هنر متروپولیتن، نیویورک (URL12).

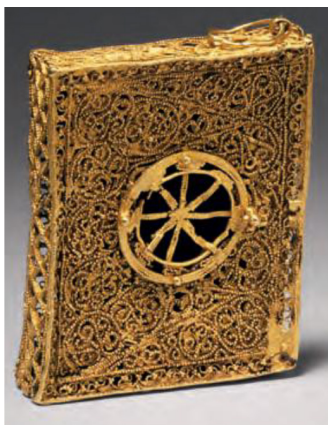

تصویر ۱۲. قطعه‌ای از طومار طلسم چاپ به شیوه بلوکی - طرش، قرن ۵-۶ هجری قمری، مصر، ۱۶/۶ در ۱۹/۱ سانتی‌متر، موزه هنر متروپولیتن، نیویورک (URL13). این قطعه، شامل نوشته‌ها و اشکال دایره و مربع است و نشانه‌هایی از تاخوردگی روی کاغذ وجود دارد که به کاربرد اصلی آن به عنوان طلسم یا تعویذ، برای حمل در جعبه تعویذ که به عنوان آویز می‌پوشند، اشاره دارد. هر دو کتیبه به خط کوفی و شاخ و برگی با مرکب سیاه و خط شکسته با مرکب قرمز، چاپ بلوکی شده‌اند.

گردند.

سلسله فاطمیان یکی از مرفه‌ترین و پیروزمندانه‌ترین سلسله‌های جهان عرب قرون وسطی بود. فاطمیان که نام خود را از فاطمه^(س)، دختر حضرت محمد^(ص) گرفته‌اند، از متمرکزترین امپراتوری خود در قاهره (القاهره، به معنای واقعی کلمه «پیروز») حکومت می‌کردند. قلمرو فاطمیان در اوج قدرت خود از غرب در سراسر آفریقای شمالی گسترش یافت و به مراکش رسید و تا شرق شام و حجاز (عربستان سعودی امروزی) گسترش یافت (Bloom, 2007: 2)

این گستره وسیع قلمرو، فاطمیان را قادر ساخت تا روابط تجاری مهمی را در آفریقا و همچنین با امپراتوری‌های اطراف اقیانوس هند و دریای مدیترانه حفظ کنند. یکی از مهم‌ترین منابع طبیعی که به ثروت اقتصادی فاطمیان کمک می‌کرد، طلای محلی بود که از دوران باستان در منطقه استخراج می‌شد. به‌طور خاص، طلا از معادن مجاور در نوبیا (سودان امروزی) و پادشاهی غنا به استخراج می‌شد. در موارد دیگر، طلا به عنوان غنیمت جنگی به دست می‌آمد، یا از مقبره‌های مصر باستان غارت می‌شد و برای ساختن اشیاء و جواهرآلات جدید ذوب می‌گردید. اقلام قابل حمل و با ارزش ساخته شده از فلزات و سنگ‌های گرانبها مربوط به دوره‌های قرون وسطی و پیش از آن بسیار نادر هستند، زیرا مواد اولیه گران‌قیمت بوده و اغلب تغییر کاربری داده می‌شدند (سرنوشت احتمالی بسیاری از قطعات و آثار طلایی فاطمی که امروزه دیگر وجود ندارند). غارت‌خانه خلیفه فاطمی المستنصر (۹۴-۱۰۳۶) در حدود سال ۱۰۷۰ منجر به از دست رفتن بسیاری از ثروت‌های این دوره شد.

تصویر ۱۴. جعبه مینیاتوری قرآن، تعویذ، قرن ۱۱ ه. ق.، مصر، طول: ۴/۷ سانتی‌متر، موزه آقاخان، تورنتو. AKM 00598.

می‌شدند، دارای برکت و خوش‌روزی برای مالک آن بودند. آنها برای محافظت مالک (به دلیل استفاده از طلا، در این مورد، احتمالاً یک شاهزاده یا فردی ثروتمند) از بدبختی و مصیبت و بلا استفاده می‌شدند. شکل مربع و فضای داخلی توخالی مشخص می‌کند که احتمالاً در این جعبه، کاغذی با آیات محافظ قرآنی وجود داشته است، و سه حلقه کوچک در بالای آن تأیید می‌کند که در واقع، به عنوان آویز بوده است. طلسم‌هایی از این قبیل ممکن است برای محافظت از شخص در هنگام زیارت، جنگ یا زندگی روزمره مورد استفاده قرار گرفته باشد. بر روی این جعبه، کتیبه کوفی با مضمون «الملک لی لله» (حاکمیت از آن خداست) به صاحبش یادآوری می‌کند که تنها خدا قدرتمندترین حاکم است.

این جعبه از ورق طلا ساخته شده و با نوشته‌هایی زینت داده شده است و با استفاده از تزئینات برجسته‌کاری شده (چکش‌کاری از طرف مقابل) و در ادامه (چکش‌کاری از رویه جلویی) فرم‌های نخلی شکل را ایجاد کرده است. این نوع فلزکاری در طلا مشخصه جواهرات تولید شده در دوره فاطمیون مصر (۹۰۹-۱۱۷۱ میلادی) است. خط کوفی بکار رفته، نمونه‌ای از شیوه خوشنویسی شمال آفریقای قرون وسطایی است و می‌توان آن را در انواع اشکال هنری، از اشیاء قابل حمل در مقیاس کوچک مانند این جعبه، تا کتیبه‌های معماری در مقیاس بزرگ یافت. عبارت الملک لی لله (حاکمیت از آن خداست) که در دو طرف جعبه تکرار گردیده، سبب می‌گردد تا از اشیایی که در سایر مکان‌های مهم در اسلام قرون وسطی تولید شده‌اند، به‌ویژه از سرامیک‌های تولید شده در نیشاپور و بصره، بازشناخته

تصویر ۱۳. جعبه طلایی تعویذ، قرن ۱۱-۱۲ ه. ق.، مصر، ۳/۷ در ۴/۲ سانتی‌متر، موزه آقاخان، تورنتو، AKM 000599. (URL4).

که حروف ریز مانند دانه‌های پودر کوچک، شکننده و گذرا تصور می‌شدند. ممکن است جعبه قرآن زمانی یک قرآن مینیاتوری یا بخشی از قرآن را که به همان شکل مورد ساخته شده بود، در خود جای داده باشد. بر روی جعبه همچنین نام‌های اهل بیت دیده می‌شود: محمد (ص)، علی (ع)، فاطمه (س)، حسن (ع) و حسین (ع). تعویذ و کیف برای پوشیدن بود، کتیبه‌ها و محتویات آنها برای استناد به قدرت خداوند و محافظت از پوشنده بود. موارد متنی علاوه بر گزیده‌هایی از سوره‌های البقره و القلم، شامل یک رباعی عربی نیز می‌شود.

اشیاء ساخته شده از طلا نه تنها منعکس کننده ذائقه مردمان بومی اسلام آورده و پیش از اسلام بودند، بلکه گاهی اوقات طرح‌ها و تأثیرات اروپایی را نیز در خود جای می‌دادند. این شیء نشان دهنده ذائقه حاکمان قاجار به اشیاء تجملی شخصی و نیز علاقه آنها به دانش علمی و تجارت با اروپا است.

آثار مشابه دیگری از دوران قاجار در موزه‌های دیگر قابل مقایسه با نمونه‌های موزه آقاخان هستند. یک بازوبند دایره‌ای شکل با محفظه نقره‌ای با دو گیره بادامی توخالی و قلاب‌هایی است که به داخل درب جعبه تنیده شده‌اند (تصویر ۱۷). این اثر منسوب به دوره قاجاریه است. از این نوع بازوبندها برای حفظ نسخه مینیاتوری قرآن کریم یا طومارهای کاغذی با آیات خاصی از قرآن استفاده می‌شده است و به عنوان طلسم‌های محافظ مشهوراند. اینگونه از طلسم‌ها با ریسمانی به بازو بسته می‌شوند. دو طرف این بازوبند با تزئینات مهری حکاکی شده است. سطح بالایی با یک مدالیون ستاره هشت ضلعی برجسته تزئین شده است که با برگ‌های سه ضلعی مزین شده و در مرکز

اطلاعات مهم زیادی در مورد زرگری و تولید جواهرات در دوره فاطمیون در انبار اسناد قرون وسطی معروف قاهره یافت می‌شود. این تکه‌های دست‌نوشته که در کتیبه بن عزرا در فسطاط یا قاهره قدیم مصر یافت شده، قیمت‌ها، اصطلاحات و جزئیات تولید این صنایع را نشان می‌دهد، که بیشتر آنها توسط صنعتگران یهودی کار می‌شدند. (URL4)

شاهکار هنری دیگری از جعبه مینیاتوری قرآن در موزه آقاخان به نمایش گذاشته شده است (تصویر ۱۴). جلد قرآن مینیاتور نمونه زیبایی از تزئینات به سبک فاطمیون (مصر) است که مهارت زرگر را با نقش‌های مختلف کار شده در هر طرف نمایان می‌سازد. قسمت جلویی دارای طومارهای برگ‌دار متراکمی است که به صورت طرحی از دایره‌ها و مثلث‌ها در اطراف یک پانل مرکزی تشکیل شده است، در حالی که پشت آن یک شبکه هندسی مبتنی بر شش ضلعی‌های به هم پیوسته را نشان می‌دهد. جعبه حاوی یک قرآن مینیاتوری بوده و می‌بایستی به گردن استفاده‌کننده توسط دو حلقه آویزان شده باشد (یکی در اینجا وجود ندارد). نوار شیاردار در وسط و سبک کتیبه کوفی از ویژگی‌های فلزکاری مصری-فاطمی است. روی کتیبه/الملک لی الله (سلطنت از آن خداست) نوشته شده است. تأثیر کار زرگران فاطمی بسیار گسترده بود. واژگان تزئینی زرگران بعدها توسط ممالیک (۱۲۵۰-۱۵۱۷) و در اسپانیا توسط ناصریان (۱۲۳۰-۱۴۹۲) اقتباس شده است (Froom, 2010: 120).

جلد یا جعبه قرآن‌های مینیاتوری و حرز حاوی کتیبه‌هایی از آیات قرآن هستند (تصاویر ۱۵ و ۱۶). این تعویذها ممکن است حاوی تکه‌های کاغذ لوله شده با آیات قرآن یا حتی یک قرآن کامل باشد که با خط کوچک غبار نوشته شده است، به این دلیل

تصویر ۱۶. جعبه مینیاتوری قرآن و تعویذ، قرن سیزدهم ه.ق.، قاجار، طلا، اندازه جعبه: ۵/۳ سانتی‌متر، طول تعویذ: ۸/۵ سانتی‌متر، نوشته متن: سوره البقره، موزه آقاخان، تورنتو، AKM 00624.

تصویر ۱۵. تعویذ، قرن سیزدهم ه.ق.، قاجار، ایران، طول: ۸/۳ سانتی‌متر، نوشته آیه «القلم»، نوشته «یا علی مدد» بر روی سکه‌های آویزی، موزه آقاخان، تورنتو. AKM 00623.

نقره‌ای با دو حلقه جانبی هستند، با وجود این، با یکدیگر متفاوت‌اند (تصویر ۱۸). بازوندهای A و E دارای حلقه‌های جانبی نیم دایره توخالی، حلقه‌های B و D دارای حلقه‌های جانبی نیم دایره، B و D دارای حلقه‌های توخالی‌اند. قطر هر بازو بند حدود ۵ سانتی‌متر است. همانطور که قبلاً اشاره شد، این نوع از بازوندها دارای ماهیت طلسمی هستند، به این معنی که از طریق کتیبه‌های بیرونی، نسخه مینیاتوری قرآن کریم (یا فقط طومارهای کاغذی با آیات خاص قرآن)، که همگی در داخل این حرزهای جعبه‌ای نگهداری می‌شوند، از صاحب آن محافظت می‌کند. روی هر بازو بند آیاتی از قرآن مجید حک شده است.

کتیبه بسم الله، آیات ۵۱-۵۲ سوره القلم، سوره ناس، البقره، و عبارت «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (یوسف: ۶۴)، «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ» (صف: ۱۳)، «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» (و نزدیک بود کافران هنگامی که آیات قرآن را می‌شنیدند، با چشم زخم خود تو را از پای در آورند و می‌گویند: او دیوانه است) (قلم: ۵۱) فضاهای این بازوندها را پوشش داده است.

جدول و نمودار طلسمی

اعتقاد بر این است که طلسم‌هایی مانند نمودار بزرگ موزه آقاخان که با طرح‌ها و کتیبه‌های مختلف پوشیده شده است، چه به دیوار آویزان شوند و چه بر روی بدن، به ایمن کردن و دریافت نعمات و برکات کمک می‌کنند و از افراد و مکان‌ها محافظت می‌نمایند (تصویر ۱۹). این نمودار شامل مربع‌های جادویی و کتیبه‌های متعددی است که روی پوست غزال با مرکب نوشته شده است، و نشانه‌های تاخوردگی روی آن نشان می‌دهد که در بسته‌ای کوچک‌تر تا شده و احتمالاً در یک ظرف که اکنون گمشده، قرار می‌گرفته است.

برخی از طلسم‌های اسلامی به صورت بلوک و قالب چاپ می‌شوند و برخی دیگر مانند نمونه موزه آقاخان، با دست و با رنگدانه‌های طلایی، مشکی، آبی و قرمز مرکب‌کاری می‌شوند. روی این پوست نسبتاً شفاف، تعدادی از آیات قرآن، اسماء الحسنای خداوند، نوشته ناد علی^(۱)، متون تعویذ مرتبط با امام حسین^(۲)، امام حسن^(۳) و انواع دعاها را پوشانیده است. بیشتر این دعاها دارای محاسن و اذکار خیر و برکت هستند. یک مربع جادویی که شامل دعای شستشو (دعای غسل) است احتمالاً برای تطهیر مؤمن در هنگام وضو یا محافظت از میت در هنگام دفن باشد.

تصویر ۱۷. تعویذ، جعبه مدور نگهداری قرآن با نوشته‌های قرآنی، بازو بند، قاجار، قرن سیزدهم هجری قمری، نقره، ۱/۸ در ۸ در ۵/۱ سانتی‌متر، موزه اشمولین (URL5).

آن، دایره‌ای قرار دارد که کتیبه بسم الله به خط ثلث آن را اشغال کرده است. لبه بیرونی را قسمتی از سوره ناس، آخرین سوره قرآن کریم، پوشانده است که از خداوند درخواست می‌کند تا در برابر وسوسه شیطان، از وی (صاحب حرز) محافظت کند. (Boussy & Radwa, 2021: 96)

مجموعه‌ای از قاب‌های طلسم هشت ضلعی (بازو بند) منسوب به ایران قرن سیزدهم هجری قمری است که همگی

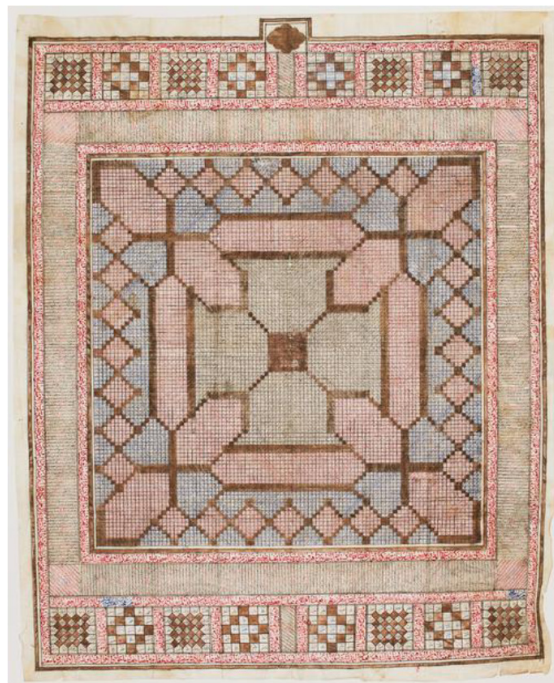
تصویر ۱۸. بازو بند، پنج تعویذ با جعبه شش ضلعی نگهداری قرآن، قاجار، قرن سیزدهم هجری، نقره، قطر ۵ سانتی‌متر، ایران (URL2).

العجائب) در موزه آقاخان نگهداری می‌شود (تصویر ۲۰). علاوه بر کتیبه‌های قرآنی و دیگر کتیبه‌های عبادی، حرزها غالباً مربع‌های جادویی خاصی را نیز نمایش می‌دهند. مربع‌های جادویی به خانه‌هایی تقسیم می‌شوند که تعداد آنها در هر دو محور افقی و عمودی برابر است و در نتیجه یک الگوی شطرنجی ایجاد می‌گردد. محبوب‌ترین الگو در جهان اسلام مربع جادویی ۴ × ۴ است. اگرچه ممکن است برخی از خانه‌ها خالی بماند، اما معمولاً در آنها تعدادی کلمه، حروف و اعداد گذاشته می‌شود. طلسم موزه آقاخان مرتبط به دیگر نمودارهای طلسمات بزرگ دوره قاجار است که در مجموعه هنرهای اسلامی خلیلی و موزه طارق رجب نگهداری می‌شوند. این آثار نیز بر روی پوست غزال خلق شده‌اند و یکی از آنها شامل کتیبه‌ای است که می‌گوید: طلسم صاحب خود را از بیماری، طاعون، چشم بد، شیطان و سایر بدبختی‌ها محافظت می‌کند، در حالی که دیگری حاوی کتیبه‌ای است که تقدیم به مظفرالدین شاه قاجار شده است. در نتیجه ممکن است طلسم آقاخان در همان کارگاه سلطنتی ایران که در حدود سال ۱۳۰۰ هجری در تولید این نوع نمودارهای طلسم تخصص داشته، ساخته شده باشد. (Gruber, 2021: 33-52)

در خصوص دعای نادعلی بایستی اذعان نمود که این دعا چنانچه گفته شد از دعاهای طلسمی معروف شیعیان است که نشان از شجاعت و دلاوری حضرت علی^(ع) دارد به‌ویژه هنگامی که با فرم شیر که نماد ایشان است ترکیب می‌شود (تصویر ۲۰). از این دعا معمولاً در زمان استرس، ناتوانی و برای حل مشکلات یا دفع مصیبت، توسط شیعیان به کار برده می‌شود. اثر قرن هفدهمی که در موزه آقاخان نگهداری می‌گردد یک کپی

تصویر ۲۰. ترکیب شیر و خوشنویسی، نادعلیا مظهرالعجائب، هند، قرن ۱۷ میلادی، ۱۲ در ۱۹/۲ سانتی‌متر، آبرنگ مات، جوهر و طلا روی کاغذ، موزه آقاخان، Akm526. (URL9).

تصویر ۱۹. جدول و نمودار طلسمی، جوهر روی پوست غزال، ۵۳/۵ در ۶۸/۵ سانتی‌متر، قرن سیزدهم هجری قمری، قاجار، موزه آقاخان، تورنتو، Akm00536. (URL3).

محتوای متنی طلسم که در اینجا با خط ریز نوشته شده است، از بخش‌هایی از قرآن استفاده می‌کند که اعتقاد بر این است در دفع تأثیرات شیطانی مؤثر است. این شیوه ساخت تعویذ قرآنی که شکل قابل قبولی از سحر و جادو به حساب می‌آید، در بیشتر تمدن‌های اسلامی رایج بوده است. توسل به حضرت علی^(ع) (ناد علی) حاکی از یک فضای شیعی است و ساخت آن را در سرزمین‌های اسلامی شرقی، احتمالاً ایران دوره قاجار را نشان می‌دهد که در آن زمان نقاشی‌ها، شمایل‌ها و طلسم‌ها حاوی باورهای شیعی بودند.

در باور شیعیان، حضرت علی^(ع) هم به عنوان ولی الله و هم پناه دهنده عمل می‌کند. متن دعاها، حضرت علی^(ع) را به عنوان معجزه‌گر و یاری‌دهنده در زمان‌های سخت ستایش می‌کند. به این دلایل، کلمات نادعلی اغلب در تعویذها و طلسمات اسلامی یافت می‌شود. علاوه بر این، از آنجایی که لقب حضرت علی^(ع) «شیر خدا» (حیدر الله) است، نادعلی را عموماً به شکل یک شیر خوشنویسی درآورده و بر روی طلسم‌ها و تعویذها بکار می‌برند. نمونه‌ای از ترکیب خوشنویسی نادعلی (نَادِ عَلِيًّا مَظْهَر

نکته مهم نیز اشاره نمود که به لحاظ احترام و ارزش و همچنین مؤثر افتادن دعاها و اجابت خواسته‌ها، مسلمان، می‌بایستی نوشتن آیات قرآنی، اسماء الهی، دعاها، احادیث و گفتار پیامبران و امامان بر روی اشیاء، از کیفیت بالایی برخوردار باشند. همین امر باعث گردیده تا آثار هنری عالی و شاهکارهای هنری خلق گردند که هم اینک در مجموعه‌های شخصی و موزه‌های بزرگ دنیا از جمله موزه هنر اسلامی آقاخان نگهداری می‌شوند. کارکرد آثار طلسمی موزه آقاخان طلب خیر و شفا و استمداد الهی و دفع بلا بوده است. از لحاظ فرم و زیبایی نیز، در خلق آنها سعی شده که از کمال مطلوب و شیوه‌های مختلف هنری نظیر: سفالگری، فلزکاری، نساجی، خوشنویسی، نقاشی، تذهیب و غیره، استفاده گردد. نمونه‌های طلسمی موجود در موزه آقاخان دارای موارد مشابهی در سایر موزه‌هاست که می‌تواند به لحاظ تاریخی و از منظر فرهنگی و باورهای دینی به درک بیشتر ساخت و کاربرد این آثار کمک نماید. با بررسی و تطبیق این آثار با یکدیگر مشاهده می‌گردد که استفاده از آنها بر مبنای یک تفکر و باور مشترک است و آن جلب نیروهای خیر و شفا و دفع نیروهای شر و بلا و مصیبت چه به لحاظ فردی و چه جمعی است.

از اصل کار دوره صفوی در قرن شانزدهم میلادی است که احتمالاً توسط میرعلی هروی خوشنویس معروف این دوره نوشته شده است. وفاداری به اصل دوره صفوی چنان بوده که امضاء هروی نیز در پای عقب شیر در ترکیب بندی مشاهده می‌شود.

نتیجه‌گیری

اشیاء طلسمی و تعویذی چه به صورت ساخت ابتدایی (با موجود در طبیعت، نظیر: سنگ‌های خاص، گیاهان یا جانوران و غیره) و یا به صورت اشیاء و مصنوعات دستی ساخت بشر، بر مبنای سحر، جادو و باورهای اقوام و فرهنگ‌های مختلف به وجود آمده‌اند. در دوران اسلامی، باورهای دینی و اعتقاد به لطف و نظر الهی، امامان و پیشوایان دینی بر اعتقادات جادویی غلبه نمود و آنها را کم‌رنگ کرد، به همین لحاظ آثاری خلق شدند که در آنها از هنرهای مختلف جهت اعتلای کیفیت و زیبایی استفاده گردید تا بتواند نظر مومنین و افرادی که طالب آن بودند را جلب نموده و از سوئی دیگر، باعث تأثیر و نفوذ بیشتر نیروهای الهی و فرازمینی نیز شوند. یکی دیگر از دلایل مهم ساخت با کیفیت این اشیاء، سفارش دهندگان آن بودند. البته بایستی به این

فهرست منابع

- حسنوند، الهام (۱۴۰۳)، فرهنگ دعا، باورهای درمانی و شفا و انعکاس آن در هنر اسلامی، نگارینه هنر اسلامی، دوره ۱۱، ش ۲۸، صص ۶۷-۸۱.
- شکورزاده بلوری، ابراهیم (۱۳۹۳)، عقاید و رسوم مردم خراسان، تهران: انتشارات مازیار.
- عربستانی، مهرداد (۱۳۸۷)، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱۵، تهران: مرکز دایره المعارف اسلامی.
- مادیسون، فرانسیس؛ ساواژ اسمیت، امیلی (۱۳۸۷)، ابزارآلات علمی، مترجم: غلامحسین علی مازندرانی، ویراستار: ناصر پورپیرار، جلد یازدهم از گزیده دوازده جلدی: «مجموعه هنر اسلامی»، تهران: نشر کارنگ.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ اول، ج ۷.
- Akbarnia, L. (2010). *Treasures of the Aga Khan Museum, Masterpieces of Islamic Art, Catalogue*, Daiber, Verena & Junod, Benoît (ed.), Nicolaische Verlags-buchhandlung GmbH, Berlin and Berliner Festspiele.
- Bloom, J. M. (2007). *Arts of the City Victorious*, New Haven and London: Yale University Press.
- Boussy, M. Z. & Radwa, M. O. (2021). *A Collection of Talismanic Bāzūbands from the Safavid and Qajar Epochs: A Descriptive and Analytical Study*, Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality, Vol.20, No 4, pp. 83-123.
- Canby, S. (2010). *Treasures of the Aga Khan Museum, Masterpieces of Islamic Art, Catalogue*, Daiber, Verena & Junod, Benoît (ed.), Nicolaische Verlags-buchhandlung GmbH, Berlin and Berliner Festspiele.
- Daiber, V. & Junod, B. (ed.) (2010). *Treasures of the Aga Khan Museum, Masterpieces of Islamic Art, Catalogue*, Nicolaische Verlags-buchhandlung GmbH, Berlin and Berliner Festspiele.
- Froom, A. (2010). *Treasures of the Aga Khan Museum, Masterpieces of Islamic Art, Catalogue*, Daiber, Verena & Junod, Benoît (ed.), Nicolaische Verlags-buchhandlung GmbH, Berlin and Berliner Festspiele.
- Gruber, C. (2021). *From Prayer to Protection: Amulets and Talismans in the Islamic World, Power and Protection: Islamic Art and the Supernatural*, ed. Francesca Leoni, 33-52, esp. 38 and fig. 20. Oxford: Ashmolean Museum, 2016.

ISBN: 978-1910807095

-Maddison, F. & Savage- Smith, E. (1997). Science, tools and Magic; The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, Vol. 12, Part 1; New York: The Nour Foundation.

-Ruska. J. et al. (2000). *Tilsam*, Encyclopedia of Islam, Leiden: Brill.

URL1-<https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/printed-amulet-with-box-akm508>

URL2-<https://www.christies.com/lot/lot-five-silver-octagonal-qajar-arm-amulet-cases-5186628>

URL3-<https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/talismanic-chart-akm536>

URL4-<https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/amulet-box-akm599>

URL5-<http://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA2012.95>

URL6-https://en.wikipedia.org/wiki/Aga_Khan_IV

URL7: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/458262?exhibitionId=%7B7b94fb3d-e0c8-46c0-9362-993a77a83e01%7D&oid=458262&pkgids=370>

URL8-<https://jameelcentre.ashmolean.org/collection/7/10228/10286/21769>

URL9-<https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/devotional-calligraphic-composition-akm526>

URL10-<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452823?exhibitionId=%7B7b94fb3d-e0c8-46c0-9362-993a77a83e01%7D&aid=452823&a%E2%80%A6>

URL11-<https://en.wikipedia.org/wiki/Tarsh>

URL12-<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452898>

URL13- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452762>